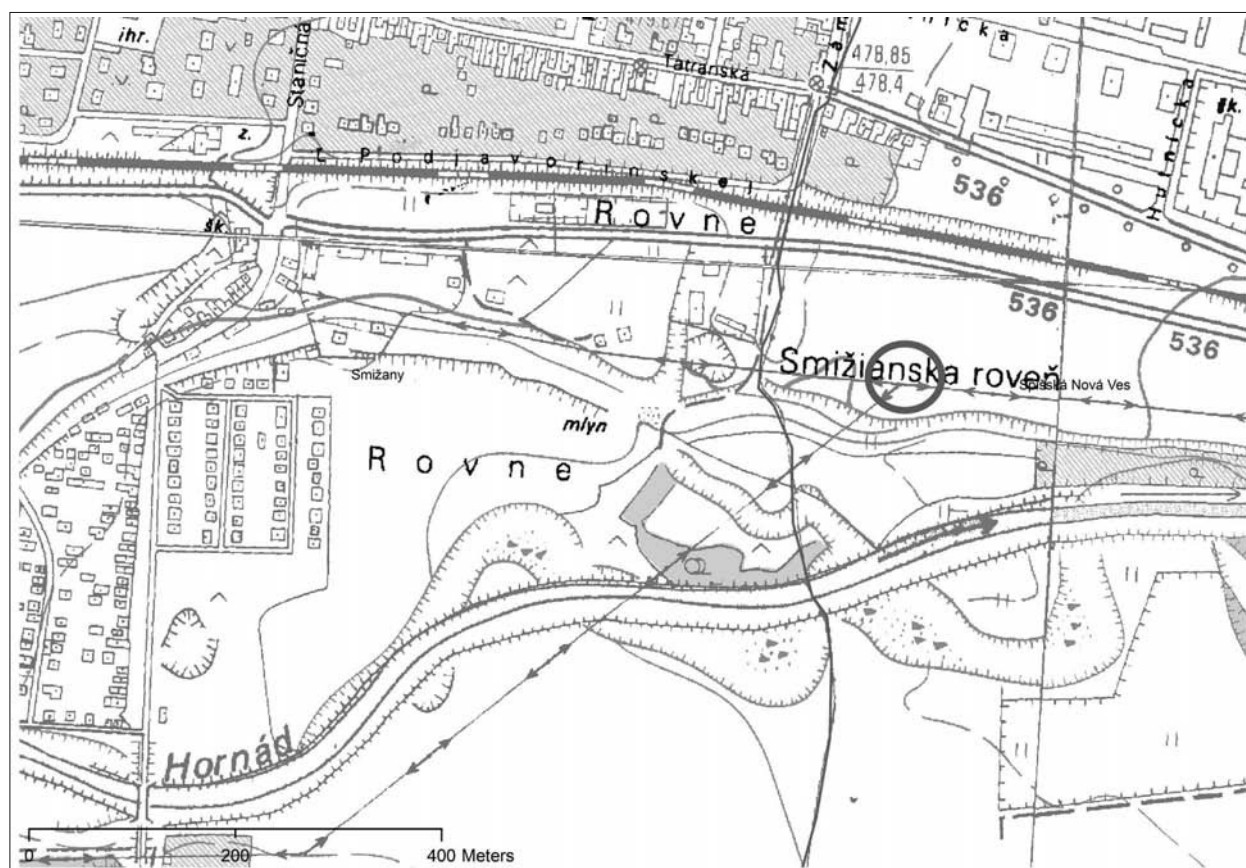


## UNIKÁTNY NÁLEZ ANTICKEJ GEMY ZO SPIŠSKEJ NOVEJ VSI – POLOHY SMIŽIANSKA ROVEŇ

MIROSLAVA DAŇOVÁ – MARIÁN SOJÁK

**Keywords:** Spiš, Roman import, terra sigillata, glyptic, intaglio, Cupid

**Abstract:** *Unique find of an antique gem from Spišská Nová Ves – Smižianska roveň. The paper briefly presents the multicultural archaeological locality of Smižianska roveň on the cadastral border between the village of Smižany and the town of Spišská Nová Ves, and the analysis of one of the finds – a Roman gem from a follow-up excavation in 2013. The carnelian intaglio bears a left-side image of Cupid leaning on a club. In front of him in the left part of the gem is a column/pedestal with a round object in its upper part. The absence of any iconographic parallel and a contrast in the design of the gem showing evident disproportions of the figure and an awkward depiction of the gesture of folded hands indicate that this type of depiction is not usual. The artefact analysed can be considered a unique find in Slovakia.*

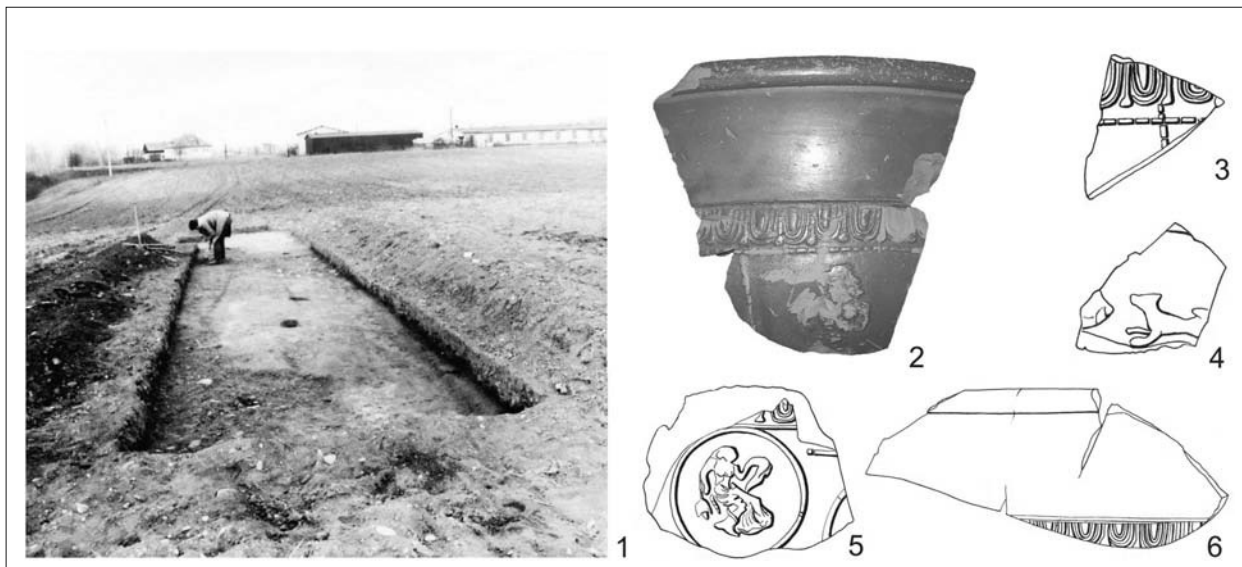


Obr. 1 Spišská Nová Ves – poloha Smižianska roveň.

Miesto nálezu antickej gemy (v krúžku) na výseku mapy v mierke 1: 10 000.

V r. 2013 pokračoval na Spiši systematický výskum realizovaný s podporou projektu Centrum výskumu najstarších dejín stredného Podunajska. Popri polohách s dosiaľ nedoloženými osídleniami sa uskutočnil aj revíznny prieskum evidovaných nálezísk. Medzi ne patrí tiež polykultúrna archeologická lokalita v polohe Smižianska roveň, ležiaca na rozhraní katastrálneho územia obce Smižany a mesta Spišská Nová Ves, na ľavobrežnej terase rieky Hornád (obr. 1). K jej objaveniu došlo v r. 1971, keď ju pod záštitou vtedajšieho Vlastivedného múzea v Spišskej Novej Vsi, a následne v rokoch 1972, 1974 a 1975, skúmal formou prieskumov F. Javorský (1934–2000). Po zriadení vysunutého pracoviska Archeologického ústavu SAV Nitra v Spišskej Novej Vsi v r. 1976 sa zásluhou vyššie spomenutého technického pracovníka zintenzívil systematický prieskum predovšetkým dolného Spiša (v povodí rieky Hornád). Platí to aj o pertraktovanej polohe, opakovane prostredníctvom zberov a nevelkých výkopov skúmanej F. Javorským i v rokoch 1979 až 1989, v rokoch 2000, 2002 spoluautorom predloženého príspevku M. Sojárom.

Doterajšími výskumami sa tu doložilo osídlenie z predpokladaného mezolitu (ojedinelé mikroškrabadlo z čokoládového pazúrika; *Soják 2001*, 182, 183), stredného neolitu (kultúra s mladšou lineárnou keramikou, železovská a bukovohorská kultúra, importy skupiny Tiszadob; *Soják 2004*), ďalej z mladšieho až neskorého eneolitu (badenská kultúra), doby bronzovej, rímskej (2.–3. stor. po Kr.), 9.–10. stor., s ojedinelými nálezmi zo stredoveku a novoveku (*Soják, v tlači*). Po neolitickom osídlení bola poloha intenzívnejšie osídlená v závere staršej a na počiatku mladšej doby rímskej. Niektoré rímskoprovincionálne výrobky zo sledovanej lokality naznačujú, že púchovská kultúra tu pretrvala až do začiatku mladšej doby rímskej (alebo ide o znovuosídlenie novým obyvateľstvom?), do počiatku 3. stor. po Kr. Takto sa datuje nielen bronzová spona s hrotitou nôžkou zo Spišskej Novej Vsi – polohy Pod Skalou-pri Hornáde (*Soják 2009*, 105, obr. 71), ale aj viaceré črepy rímskoprovincionálnej terry sigillaty (obr. 2.) zo Smižianskej rovne (fragmenty misiek), dokladajúce charakter vývoja výmennoobchodných vzťahov od druhej polovice 2. do prvej tretiny 3. stor. po Kr. Časť z nich pochádza z porýnskych dielni v Rheinzaberne (okruh/majster Cerialis, tovar B, Antoninus Pius – Markus Aurélius, r. 150–170/180), ďalšie fragmenty z dielni na území provincie Récia vo Westerndorfe (okruh Comitalis, Commodus – obdobie Severovcov,



Obr. 2 Smižany a Spišská Nová Ves – poloha Smižianska rovne. 1: sonda I/1984 v mieste výskytu terry sigillaty; 2-6: výber z terry sigillaty (rôzne mierky).

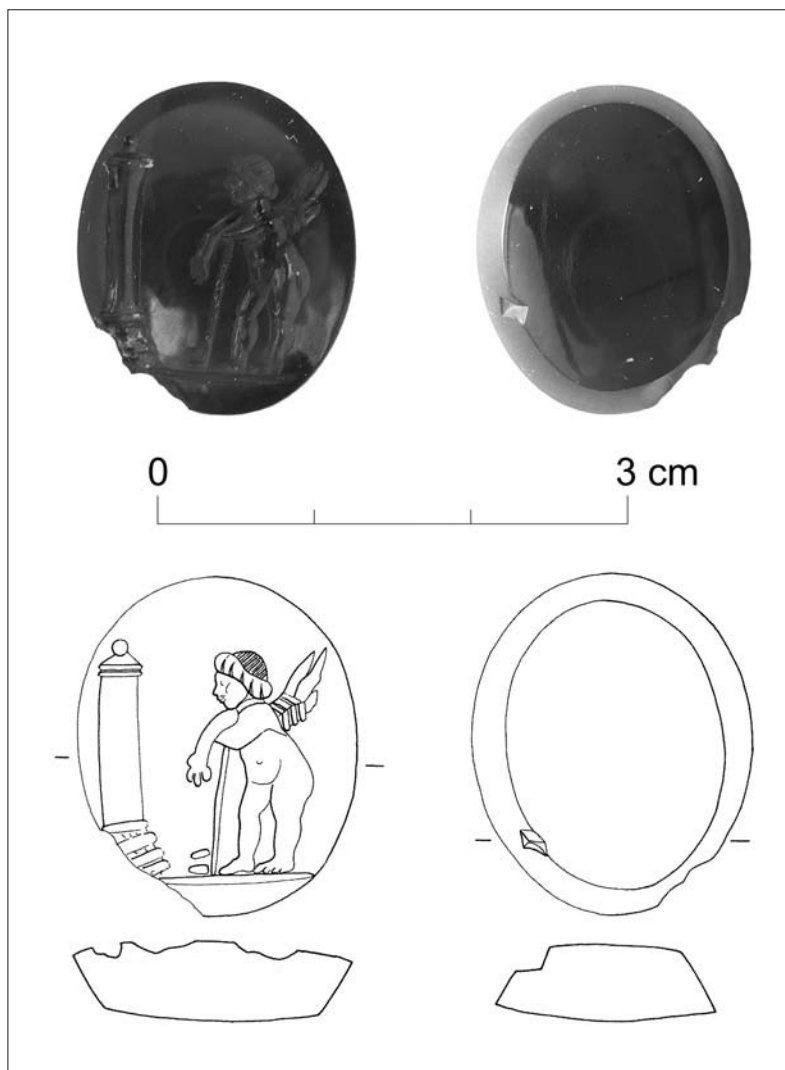
ale aj Helenius a Onniorix? z prvej polovice 3. stor. po Kr.) (*Kuzmová/Roth 1988*, 99–101, obr. 22: 1–11; *Soják 2008*, 13, 14 – obr.; *Soják 2009*, 105, obr. 72). Terra sigillata bola jedným z najobľúbenejších provincionálnych výrobkov v domácom germánskom prostredí. Svojrázny povrchom, reliéfnou výzdobou a ušľachtilými tvarmi zaujímala výnimočné postavenie v keramickom servise miestneho obyvateľstva. Z pojednávanej lokality pochádza tiež ojedinelý nález terakotovej plastiky rímskeho boha Priapa, ktorá – ak nie je z podstatne mladšieho obdobia (15.-16. stor.) – môže patriť do mladšej doby rímskej (*Roth/Soják 2002*). Vzhľadom k analýze nižšie opísaného nálezu možno uviesť tiež staršie nálezy rímskych mincí z bližšie neznámeho miesta sledovaného katastrálneho územia mesta – malý bronz Constantia II. (323–361) a rovnaký typ mince s podobizňou cisára Constansa (333–350) (*Soják 2000*, 103; *Soják 2008*, 38).

Aktuálnym nálezom z polohy Smižianska rovne, katastrálne ležiacim už v chotári Spišskej Novej Vsi, je ojedinelá antická gema, ktorá pochádza z miesta spoluvýskytu horeuvedenej terry sigillaty zo skorších prieskumov, vrátane miniatúrneho nezdobeného zlomku z r. 2013.

### Opis nálezu

Rímska karneolová intagliá (obr. 3, 4) hnedo-oranžovej farby, s rozmermi 2,05 x 1,7 : 0,55 cm. Predná aj zadná plocha gemy je mierne vypuklá – typ Dembski B-4 (*Dembski 2005*, 50 – podľa tabuľky „Gemmenformen“). Na prednej ploche gemy je vyryté vyobrazenie Amora (grécky Eros) z ľavého profilu, opierajúceho sa s preloženými rukami o palicu. Pred ním, v ľavej časti gemy je stĺp alebo podobný vysoký podstavec s viacnásobne profilovanou bázou a okrúhlym predmetom v hornej časti. Pohľad Amora je upretý na okrúhly predmet. Celý výjav je vytvorený na základovej línii. Povrch gemy je kvalitne opracovaný, polodrahokam má však vo vnútri tmavé žilky a na jednom mieste (pravý bok gemy) je prasknutý. V ľavej dolnej časti sú z boku gemy odštiepené malé kúsky.

Výjav na intaglii je vytvorený hlbokými, oblými zárezmi so zreteľnými detailami. Postava Amora je disproporčná, s pomerne masívnymi stehnami a oblasťou bokov. Na nohách sú náznakom vytvorené línie obuvi, na lýt-



Obr. 3 Smižany a Spišská Nová Ves – poloha Smižianska roveň. Antická gema.



Obr. 4 Spišská Nová Ves – poloha Smižianska roveň. Detail antickej gemy.

kach, stehnách, bruchu aj chrbte je náznak muskulatúry. Viditeľné krídlo má zreteľné hlavné línie perutí, avšak jednotlivé pierka nie sú rozoznateľné. Poloha rúk preložených cez seba nad palicou je spracovaná pomerne ťažkopádne, prsty pravej ruky vytvárajú len hrubé, nepravidelne usporiadané naznačené línie. Spracovanie tela kontrastuje s detailami hlavy, kde zreteľne viditeľné pramene vlasov vytvárajú účes na hlave Amora. Detaily tváre s jednoducho zvýraznenými hlavnými líniami očí, nosa a úst bez ďalších detailov, sú typické pre obdobie prelomu 2.–3. stor. po Kr., a najmä 3. stor. po Kr. (analógie Dembski 2005, 122–123 Tab. 69: 690, Tab. 69: 693–698). Vyobrazenie Amorovej tváre možno posúdiť ako typizované, pričom autor gemy mal vo vyrezávaní tváre už značnú prax, na rozdiel od vyobrazenia polohy tela, kde proporcie aj detaily postavy robili tvorcovi gemy určité ťažkosti. Stĺp, resp. vysoký podstavec na ktorý sa Amor pozerá, je vytvorený jednoduchými hlbokými líniami s 3-násobne profilovanou pätkou, nad ktorým je okolo obvodu ešte jednoduchá vystupujúca línia. Výška stĺpu je rovnaká ako výška postavy boha, v hornej časti je okolo obvodu ďalšia výraznejšia línia a na stĺpe je položený okrúhly predmet.

Vyobrazenie Amora, príp. Erosa v antickej glyptike nie je zriedkavé. Motívy a spôsob vyobrazenia výjavu na gemách sú často úzko späté s mincovníctvom. Na základe analógií z rímskych mincí možno bližšie identifikovať typ vyobrazenia, jeho význam a v niektorých prípadoch spresniť i datovanie. Vyobrazenia Amora (Erosa) podobné scéne na intaglii zo Smižianskej rovne sú známe na rímskych minciach, ani jedna scéna však nie je totožná (podľa Jarman/Lawrence). Prvým typom scény je vyobrazenie Erosa držiaceho obrátenú fakľu (Jarman/Lawrence, Type 07). Bežný motív tohto typu sa proporciami približuje vyobrazeniu na gеме zo Spiša, avšak Eros má prekrížené nohy a opiera sa o horiacu obrátenú fakľu. V jeho blízkosti alebo pod fakľou sa môže vyskytnúť oltár. Početné razby z rôznych miest v Moesii, Thrácii, Bithýnii, Kárii, Lýdii a Frýgii sú datované do obdobia panovania Septimia Severa, Caracalla a Getu (viac Jarman/Lawrence, Type 07); zriedkavejšie napr. Marca Aurélia, Lucia Vera a Elagabala; veľmi zriedkavo sa tento výjav vyskytuje napr. na razbách Gordiana III. a Filipa I. (viac Jarman/Lawrence, Type 07). Druhým typom scény, ktorá má podobné proporcie a mohla byť východiskom pre zobrazenie na intaglii zo Smižianskej rovne, je vyobrazenia Erosa opierajúceho sa o stĺpik (Jarman/Lawrence, Type 08). Výjav je nápadne po-

dobný predchádzajúcemu typu, pričom Eros sa opiera o stĺpik približne vo výške svojich prs alebo brady. Jeho nohy môžu byť prekřížené. Na rozdiel od predchádzajúceho typu (*Type 07*) sú razby týchto mincí obmedzené na územia Nicopolis ad Istrum v Moesii a Philippopolis v Thrácii. Mince boli razené pre Commoda, Septimia Severa a Caracallu (viac *Jarman/Lawrence, Type 08*).

Význam samotného výjavu na intaglii zo Smižianskej rovne nemožno jednoznačne interpretovať. Eros ako grécky predobraz rímskeho boha Amora predstavoval všemocnú silu schopnú spájať veci, ktorá bola v umení najčastejšie spájaná s láskou. Jeho sila ovplyvňovala bohov, polobohov i smrteľníkov a v antickej mytológii vystupuje v mnohých príbehoch. Žiaľ detail žiadneho známeho príbehu neponúka bližšie vysvetlenie čo by mohol znamenať okrúhly predmet na vrchole podstavca, resp. stĺpa, ktorý je pravdepodobne kľúčom k celej interpretácii výjavu. Určitá podobnosť vyobrazenia stĺpu s okrúhlym predmetom sa nachádza v antickej ikonografii na magických gemách, kde sa vyskytuje glóbus nad stĺpom, a to v spojení s Fénixom stojacim na glóbuse. Celý výjav je obkolesený ďalšími zvieratami (*Campbell Bonner Magical Gems Database, CBd-1046, CBd-1240, CBd-775*). Proporcie glóbusu oproti stĺpu sú však rozdielne ako na študovanej gеме, kde je okrúhly predmet oveľa užší ako priemer stĺpa.

Autorom tohto príspevku nie je známa žiadna presná analógia vyobrazenia Amora/Erosa na intaglii zo Smižianskej rovne v antickom umení ani na novovekých kópiách antickej glyptiky. Chýbajúca ikonografická paralela i kontrast v spracovaní gemy s výraznými disproporciami postavy a neobratne vyrytým gestom zložených rúk oproti kvalitne zobrazeným detailom účesu a tváre však naznačuje, že nejde o bežne zaužívané typologické zobrazenie a intaglia bola pravdepodobne vyrobená na želanie majiteľa alebo ako pokus majstra o nové stvárnenie postavy Amora. Oblíbenosť podobných výjavov na skôr spomínaných numizmatických pamiatkach i analógie detailov tváre na intagliách z Carnunta naznačujú, že gemu možno s najväčšou pravdepodobnosťou datovať do 3. stor. po Kr. Môže s tým súvisieť aj stav v spoločnosti po výnose Septimia Severa z roku 197 po Kr., keď sa rozšírila produkcia zlatých šperkov medzi občanov provincií a zvýšila masová produkcia tiež iných typov šperkov. G. Dembski pri porovnaní razieb mincí a gem z Carnunta poukázal na súvislosť medzi oboma typmi rytia. Podarilo sa mu identifikovať minimálne dvoch majstrov, ktorí vytvárali typáriá na razbu mincí a zároveň ryli gemy (*Dembski 2005, 27*). Možno predpokladať, že dielne s majstrami, ktorí boli na rôznej úrovni schopní ryť gemy, jestvovali v 3. stor. po Kr. vo všetkých významných centrách provincií. Pôvod gemy zo Spiša je kvôli tomuto faktoru, i pre neznámu presnú analógiu vyobrazenia, otáznym. Na základe kvality vyobrazenia mohla byť intaglia vyrobená v niektorých z rímskych provincií.

### Záver v kontexte nálezov

Analyzovaný artefakt je ojedinelý z niekoľkých aspektov. Samotný charakter nálezov je vzácny nielen zo spišského regiónu, ale aj v celoslovenskom meradle, kde ho možno považovať za unikátny nález. Našiel sa na archeologickej lokalite, z ktorej pochádza najväčšie množstvo terre sigillate v rámci Spiša (známej i z lokalít: Domaňovce – Dlhé, Kežmarok/Vrbov – Vrbovský lesík, Letanovce – Čertova diera a Kláštorisko, Poprad-Matejovce – Zadné rovne). Gema sa získala z miesta výraznej kumulácie spomenutej rímskoprovinciálnej keramiky a problematickej sošky rímskeho boha Priapa, čo evokuje možnosť rovnakého datovania (v rámci 3. stor. po Kr.) a tiež spôsobu importu ďaleko za hranice Rímskej ríše (spoločná depónia?). Takto sa do podtatranského kraja či iných oblastí východného Slovenska dostávalo v priebehu celej doby rímskej množstvo výrobkov z provincií Rímskeho impéria, medzi ktorými popri keramickom riade (terre sigillate) dominujú spony a takisto mince (*Pieta/Soják 2004; Soják 2000; Soják 2013*). Gema zo Spišskej Novej Vsi je vzhľadom k spomenutým a presne známym nálezovým okolnostiam (hoci ide o zberový nález) výnimočným antickým importom. Keďže výskyt rímskych importov z 1.–3. stor. po Kr. na severnom Slovensku (Liptov, Spiš) a v Poľsku (*Kunisz 1969, 27*) v prostredí neskororímskej severokarpatskej skupiny (koniec 4. až prvá tretina 5. stor. po Kr.) nie je ničím výnimočným (upomienkové predmety?, v prípade strieborných výrobkov kvôli drahému kovu?, predmety tohto typu mohli byť zároveň upomienkovými predmetmi s umeleckou hodnotou i zdrojom suroviny), bližšie datovanie gemy zo Spiša zostáva otvorené, hoci prvá polovica 3. stor. po Kr. sa zdá byť najpravdepodobnejšia.

### LITERATÚRA

*Campbell Bonner Magical Gems Database* – The Campbell Bonner Magical Gems Database, <http://www2.szepmuveszeti.hu/talismans/object/list> (28. 4. 2013).

*Dembski 2005* – G. Dembski: Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum, Wien 2005.

*Jarman/Lawrence, Type 07* – F. Jarman/P. Lawrence: Prolegomena to a Study of Eros on Roman Provincial Coinage, <http://eroscoin.blogspot.sk/2011/03/type-07-eros-holding-torch-downwards.html> (28. 4. 2013).

*Jarman/Lawrence, Type 08* – F. Jarman/P. Lawrence: Prolegomena to a Study of Eros on Roman Provincial Coinage, <http://eroscoin.blogspot.sk/2011/03/type-08-similar-but-eros-leaning-on.html> (28. 4. 2013).

- Kunisz 1969* – A. Kunisz: Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemię Małopolski. Wrocław – Warszawa – Kraków 1969.
- Kuzmová/Roth 1988* – K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohrebísk. Nitra 1988.
- Pieta/Soják 2004* – K. Pieta/M. Soják: Kontakty Spiša s okolitými územiami vo včasnej dobe dejinnej. In: J. Gancarski (ed.): Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich. Krosno 2004, 163-179.
- Roth/Soják 2002* – P. Roth/M. Soják: Drobná plastika zo Spišskej Novej Vsi. AVANS v roku 2001. Nitra 2002, 163-164.
- Soják 2000* – M. Soják: Nálezy rímskych mincí na Spiši: problém riešenia rímsko-barbarských vzťahov na základe numizmatických prameňov. In: Numizmatika, 17. Supplementum. Bratislava 2000, 97-104.
- Soják 2001* – M. Soják: Terénny prieskum na Spiši. AVANS v roku 2000. Nitra 2001, 175-185.
- Soják 2004* – M. Soják: Výskum neolitického sídliska v Spišskej Novej Vsi a Smižanoch, v polohe Smižianska roveň. In: M. Lutovský (ed.): Otázky neolitu a eneolitu 2003. Praha 2004, 69-102.
- Soják 2008* – M. Soják: Spišská Nová Ves v archeologických prameňoch. In: I. Chalupecký (zost.): Z minulosti Spiša 16. Levoča 2008, 7-43.
- Soják 2009* – M. Soják: Praveký a včasnodejinný vývoj Spiša od staršej doby kamennej po počiatok doby historickej v 8. – 12/13. storočí. In: M. Homza/S. A. Sroka (Eds.): Historia Scopusii Vol. I. – Dejiny Spiša I. Bratislava – Kraków 2009, 78-123.
- Soják 2013* – M. Soják: Nové nálezy antických mincí z východného Slovenska. In: Z. Šustek (ed.): Zborník súhrnov referátov z medzinárodného numizmatického sympózia Peniaze, hospodárstvo a spoločnosť, Košice 16.–19. 5. 2013. Košice 2013, 36.
- Soják, v tlači* – M. Soják: Dejiny Spišskej Novej Vsi v archeologických svedectvách. In: I. Chalupecký (ed.): Spišská Nová Ves, v tlači.

## DER EINZELFUND EINER ANTIKEN GEMME AUS SPIŠSKÁ NOVÁ VES, FLUR SMIŽIANSKA ROVEŇ

MIROSLAVA DAŇOVÁ – MARIÁN SOJÁK

Im Jahre 2013 verlief eine Revisionsgrabung an der multikulturellen archäologischen Fundstelle in der Flur Smižianska roveň an der Katastergrenze zwischen der Gemeinde Smižany und der Stadt Spišská Nová Ves, auf der linksufrigen Terrasse des Hornád-Flusses (Abb. 1). Die Fundstelle entdeckte man im Jahre 1971. Nach dem Neolithikum war die Lage intensiver erst während der römischen Kaiserzeit besiedelt (Terra Sigillata-Fragmente, Abb. 2) (*Kuzmová/Roth 1988*, 99–101, obr. 22: 1–11; *Soják 2008*, 13, 14; *Soják 2009*, 105, obr. 72). Aus der behandelten Fundstelle stammt auch der Fund einer Terrakottenplastik des römischen Gottes Priapus (*Roth/Soják 2002*) und ältere Funde römischer Münzen des Constantius II. (323-361) und Constans (333-350) (*Soják 2000*, 103; *Soják 2008*, 38).

Den aktuellen Fund aus der Flur Smižianska roveň bildet eine antike Gemme, die aus der Stelle des gemeinsamen Vorkommens mit der obenerwähnten Terra Sigillata von früheren Untersuchungen im Jahre 2013 stammt. Das braun-orangefarbene Karneol-Intaglio (Abb. 3, 4) besitzt die Ausmaße von 2,05 x 1,7 x 0,55 cm. An der Vorderseite der Gemme befindet sich eine eingravierte Abbildung von Amor (der griechische Eros) in Linksansicht, der sich mit gekreuzten Händen auf einen Stock stützt. Vor ihm, im linken Teil der Gemme sieht man eine Säule oder ein ähnliches hohes Gestell mit mehrmals profilierter Basis und einem runden Gegenstand im Oberteil. Der Blick des Amors ist auf diesen runden Gegenstand gerichtet. Die ganze Szene beruht auf einer Grundlinie. Gemacht wurde sie mit Hilfe von tiefen rundlichen Einschnitten mit klaren Details. Die Figur des Amors ist disproportional, mit massiven Schenkeln und Hüften. Die Position der gekreuzten Hände über dem Stock wirkt schwerfällig, die Finger der rechten Hand bilden nur grobe Linien. Die Darstellung des Körpers steht im Kontrast zu den Details des Kopfes, wo man deutlich einzelne Haarsträhnen sieht. Die Details des Gesichts sind typisch für die Wende vom 2. zum 3. Jahrhundert n. Chr. und das 3. Jahrhundert n. Chr. (Analogien in *Dembski 2005*, 122, 123, Tab. 69: 690, Tab. 69: 693-698). Die Abbildung des Gesichts von Amor kann als typisiert bezeichnet werden, im Unterschied zur Darstellung der Position des Körpers, wo die Proportionen sowie Details der Figur dem Schöpfer der Gemme offensichtlich gewisse Schwierigkeiten machten.

Die Abbildung von Amor/Eros weist in der Glyptik eine enge Verbindung mit Münzprägung auf. Szenen ähnlich derjenigen auf dem Intaglio aus Smižianska roveň sind von römischen Münzen bekannt. Der erste Typ der Szene ist eine Darstellung von Eros mit umgekehrter Fackel (*Jarman/Lawrence, Type 07*), der zweite Typ stellt Eros dar, der sich auf eine Säule stützt (*Jarman/Lawrence, Type 08*). Die Bedeutung der Szene auf dem Intaglio

aus Smižianska roveň kann man nicht eindeutig identifizieren, denn die Autoren dieses Beitrags wissen nicht, was der runde Gegenstand am Gipfel des Gestells bedeutet und gerade der ist höchstwahrscheinlich der Schlüssel zu der ganzen Interpretation. Die Absenz einer ikonographischen Parallele und der Kontrast in der Ausführung der Gemme mit deutlichen Disproportionen der Figur und einer ungeschickt eingravierten Geste der gekreuzten Hände deuten an, dass es sich um keine gewöhnliche typologische Darstellung handelt. Die Beliebtheit derartiger Szenen bei den obengenannten numismatischen Funden und die Analogien der Gesichtsdetails auf Intaglios aus Carnuntum deuten an, dass die Gemme höchstwahrscheinlich in die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr. datiert werden kann.

Das analysierte Artefakt kann man als einen Sonderfund im Rahmen der Slowakei betrachten. Gefunden wurde es an einer archäologischen Fundstelle, von welcher die größte Menge an Terra Sigillata innerhalb der Zipser Region stammt.

(Preklad Jana Kličová)

*Mgr. Miroslava Daňová, PhD.*



*mirka.danova@gmail.com*

*PhDr. Marián Soják, PhD.*

*Archeologický ústav SAV Nitra,*

*pracovisko Mlynská 6*

*052 01 Spišská Nová Ves*

*sojak@ta3.sk*



“Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ”